

УДК 821.161.2:78

DOI 10.31654/2520-6966-2021-19F-104-14-20

Лисенко Л. В.

кандидат культурології, доцент кафедри мов
Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського
<https://orcid.org/0000-0002-9700-2576>

Музично-поетичний діалог Миколи Лисенка та Лесі Українки

У статті проілюстровано, яким чином розгортається музично-поетичний діалог двох знакових особистостей у музичному і поетичному мистецькому вимірі України, а саме основоположника української класичної музики, композитора, піаніста, диригента і громадського діяча Миколи Лисенка та видатної письменниці, сценаристки, перекладачки, громадської діячки Лесі Українки. Також проаналізовано, які спільні риси мають музика і поезія, а саме: звук, ритм, динаміка, мелодика, вони покликані впливати на емоції та нашоувхувати на думку. Вірш – це теж музика, тільки виражена словом, і для нього потрібен такий самий музичний слух, відчуття гармонії, ритму, розміру, розглянуто процес створення музичних творів на базі поетичного тексту. Особливу увагу в статті приділено міжособистісним стосункам двох українських класиків та простежено їхній вплив на їхній творчий доробок. Показано як співпраця у рамках літературного гуртка української молоді «Плеяда», який збирався в оселі М. Лисенка, й переклад поезії Г. Гейне Лесею Українкою та самим композитором обернулися створенням збірки солоспівів, що і сьогодні є в навчальних програмах вокальних відділень як середніх, так і вищих музичних шкіл. З'ясовано, що офіційним початком творчої співпраці можна вважати початок 1888 року, коли на замовлення М. Лисенка досить юна Лєся Українка написала текст для мішаного хору під назвою «Жалібний марш» в 27 роковини смерті Тараса Шевченка. Показано, що однією із найважливіших місій у співпраці Миколи Лисенка та Лесі Українки є не лише створення нових арій, але й збереження народних пісень. З голосу Лесі Українки та її зошитів композитор відтворив щонайменше три десятки автентичних народних творів. Надзвичайно цікавим є той факт, що сама поетеса була гарною піаністкою, ученицею першої дружини М. Лисенка Ольги О'Коннор.

Ключові слова: Микола Лисенко, Лєся Українка, солоспіви, поезія, Плеяда.

Постановка проблеми. На межі ювілейних років видатної поетеси, перекладачки і громадського діяча Лесі Українки (150 р.) та основоположника української класичної музики й академічної музичної освіти М. Лисенка (180 р.) дослідження не лише їхньої мистецької

спадщини, але й творчої взаємодії є надзвичайно важливим. Так само, як поетичне слово, входячи у простір музичної гармонії, набуває іншого значення, два класики, перебуваючи у мистецькому діалозі, є провідниками до духовно-культурної скарбниці України творчої.

Актуальність теми дослідження. У часи відродження національної свідомості та актуалізації дослідницької уваги до мистецьких витоків нашої культури важливість вивчення перших взірців української класичної вокальної школи і її репертуару важко переоцінити. Оскільки солоспіві М. В. Лисенка на слова Лесі Українки входять до «золотої колекції» української музичної бібліотеки, їхнє дослідження набуває неабиякої актуальності.

Мета публікації – простежити, як зароджувалася і розвивалася мистецька взаємодія двох класиків, освітити характер їхніх творчих і особистісних стосунків.

Методологічна база статті. Для досягнення мети були використані дослідницькі методи: історико-біографічний – для вивчення життєвого і творчого шляху Миколи Лисенка, Лесі Українки та їхнього мистецького оточення. Застосовано також методи джерелознавчого аналізу, систематизації та узагальнення, що сприяло опрацюванню історико-фактологічної бази.

Аналіз досліджень і публікацій. Творчою діяльністю М. В. Лисенка ґрунтовно займалася багаторічна завідувачка музею Миколи Лисенка мистецтвознавиця Р. М. Скорульська. Вона є авторкою понад 60 публікацій в українських та зарубіжних наукових виданнях та періодиці, а також монографій, що присвячені творчому доробку і життю М. В. Лисенка [5; 6]. Піаніст та науковець, лауреат Державної премії України з композиції ім. М. Лисенка (2001) О. В. Козаренко віддавна і по нині активно займається дослідженням і виконанням творів М. В. Лисенка. Львівська дослідниця музичної спадщини М. В. Лисенка Л. В. Яросевич присвятила багато своїх праць біографії та творчості композитора [7; 8; 9].

Виклад основного матеріалу. Музика та Поезія немов дві сестри, що народилися під сузір'ям Близнюків. Ця метафора настільки вдала, що давно відірвалася від свого автора і набула статусу народної мудрості. І хоча достеменно не відомо, чи «народження» цих мистецтв було одночасним, обидвом характерне постійне тяжіння одне до одного. Очевидно, лише ці мистецтва виростили з одного зерна, вийшли з одного лона народної музично-поетичної культури.

«Що таке музика? Її місце між думкою і явищем; як передсвітанкова вісниця, вона знаходиться між духом і матерією; споріднена обом, вона і відмінна від них! Музика – це дух, що потребує розміре-

ного часу, і музика – це матерія, але матерія, яка обходиться без простору» – писав Генріх Гейне [1, с. 134]. Поезія та музика мають багато спільних рис: звук, ритм, динаміка, мелодика, вони покликані впливати на емоції та настановувати на думку. Вірш – це теж музика, тільки виражена словом, і для нього потрібен такий самий музичний слух, відчуття гармонії, ритму, розміру. «Вокальні жанри є єдиним напрямком музичного мистецтва, де художнє слово і музичний звук відтворюються одночасно і паралельно одне до одного. Літературно-поетичний текст, обраний у якості підстрочника, має власні музичні характеристики, що виражають неповторний та унікальний художній образ. Музика, написана композитором, представляє по відношенню до словесного тексту інтонаційний інваріант. Таким чином можна сказати, що поет і композитор вступають у своєрідний діалог. Інтонація, як мовлення так і музична в цьому випадку стає не лише засобом спілкування, але й певним об'єктивним критерієм для співставлення та порівняння художніх ідей» [2, с. 7].

Такий діалог поетки Лесі Українки та композитора Миколи Лисенка відбувся у другій половині XIX сторіччя. В результаті народився дивовижний за своєю красою дует римованого слова та академічної музики, в якому звукове інтонування не лише ілюструвало кожну емоцію, кожне переживання віршів, а й намагалося засобами мелосу та гармонії в поєднанні з точно вираженими формою та агогікою зробити зрозумілими підтекст та головну ідею, що закарбовані поеткою у римованих рядках. Цей діалог відбувався не лише у царині поетично-музичного співавторства, але він був невід'ємною частиною життя двох великих родів: Лисенків та Косачів, адже вони жили у сусідніх будинках зі спільним подвір'ям та були близькими родичами. Заспівом творчої співпраці двох видатних українських митців можна вважати початок 1888 року, коли на прохання Миколи Лисенка 17-річна Леся Українка написала слова до мішаного хору «Жалібний марш (до 27-х роковин смерті Тараса Шевченка)». Літературний текст цього твору був обумовлений музичним першоджерелом: «Микола Віталійович особисто подав поетесі чіткі ритмічні параметри» – пише науковець і багаторічна завідувачка музею Миколи Лисенка Р. М. Скорульська [5, с. 12]. Дослідниця зазначала, що небайдужість Лесі до родинних справ Лисенків засвідчують спогади середньої доньки Миколи Віталійовича – Галини: «Деся наприкінці 90-х років, коли Косачі, здається, уже перебралися на вулицю Саксаганського, у нас сиділа Леся і розмовляла з мамою (О. Липською. – Р. С.). Леся уважно слухала, а моя мама якось збуджено усе говорила і говорила, і в її голосі відчувалася скарга на

свою долю, на долю жінки, що зрілася власного імені і незалежності, зігнорувала свій талант і стала додатком свого чоловіка, загубленою тінню. Далі вже відверто говорила про себе, про те, що її ображає, що їй болісно, коли чує або згадує, як про неї запитують: «Хто вона – ота пані? – Та се жінка Лисенка.». Виходила Леся від нас зосереджена, замислена» [5, с. 12].

Відтак вірш «Забута тінь», що вийшов з-під пера Лесі Українки, залишився єдиною присвятою Ользі Липській. Музикознавці у розпачі: тоді як жінці, що подарувала йому семеро дітей, Лисенко не присвятив жодного твору, їй Ользі О'Коннор він присвячує одинадцять, один серед яких – дует з циклу на вірші Гейне «Коли розлучаються двоє». Взагалі саме кохання до першої дружини можна вважати головною рушійною силою у створенні лисенківських солов'яків. Але другим поштовхом до написання циклу передувало створення відповідного фундаменту, яким стало мистецьке угруповання «Плеяда». Так само, як і французька «Плеяда» епохи Відродження, воно ставило на меті плекання своєї власної – тобто української мови, в тому числі й через якісні переклади на неї шедеврів західноєвропейських авторів. Багато в чому це було обумовлено суворою забороною друкувати тексти, напряму пов'язані з українською культурою та історією. Натомість іноземна література в українському перекладі під таку заборону не потрапляла, тому наприкінці 80-х – початку 90-х років XIX століття перекладацька діяльність лишалася чи не єдиною можливістю національного лінгвокультурного розвитку, і цим учасники «Плеяди» вдало скористалися. Тож закономірно, що ця спілка поетів і перекладачів народилася за безпосередньої участі Лисенка та прямо в його оселі. А найактивнішими діячами «Плеяди» стали видатна українська поетеса Леся Українка та поет-перекладач Максим Славинський. Саме їм належить честь одного з найбільших творчих звершень української «Плеяди» чудовий переклад «Пісні пісень» Генріха Гейне, надрукований у Львові у 1892-му. І вже наступного року, у 1893-му, з-під пера Миколи Лисенка з'являється його музична реакція на поетичний текст: низка романсів, які відразу вражають глибиною та щирістю найближче оточення. Зокрема Леся Українка в липні пише своїй матері: «Лисенко грав мені нові композиції на Гейне і я прийшла од них в нестям, бо вони справді дуже гарні. Він зложив музику на три пісні: «Коли настав чудовий май», «Чого так поблідли ті рожі ясні» і «З мого тяжкого суму». «Не жаль мені» ще буде писати.» [3, с. 157].

Для створення солоспівів «Коли настав чудовий май...» та «Чого так поблідли ті рожі ясні...» Микола Лисенко обрав саме Лесин переклад віршів Генріха Гейне. Символічно те, що під емоційним впливом від своїх перекладів поезії Генріха Гейне у 1893 р. Леся Українка видала книжку власних віршів «На крилах пісень». Ще одним творчим діалогом у співпраці Миколи Лисенка та Лесі Українки, пише Р. М. Скорульська [5, с. 12], стала турбота про збереження народних пісенних скарбів. Слідом за Миколою Віталійовичем і своєю матір'ю Леся з юності почала збирати українські пісні, дитячі та обрядові ігри. Відомо, що безпосередньо від неї композитор записав щонайменше три десятки обрядових та ігрових пісень. До фольклористичної причетності Лесі Українки М. Лисенко ставився з неабияким захопленням, яке він висловив у своєму листі до Бориса Грінченка від 25 квітня 1897 року: «Я гадаю, що саме на потребі стоїть видання спеціально дитського співочого збірничка. Я вже від давна гадаю скласти такий збірничок. Але то за кількіством, то за тим, що не знаєш дійсне, з чого брати, не здійснив своєї думки. Я мислю, що з народньої словесності до цієї збірки придобні стали б хіба де-які обрядові пісні: веснянки, весняні танки, игри, деякі колядки, щедрівки. Є, здається, цикл хоч и невеличкий дитячих пісень, але в мене їх є хіба дві. Не траплялося чути й записати. Позаяк цей матерьял є дуже не великий, то я б гадав, що було б не вражаючим, якби наші тямкі й дотепні письменці, от як п[ан]на Леся Косач, Ви, Коцюбинський да ще може де-хто дали до цього збірничка свої невеличкі твори з дитячого змісту й світогляду, які б можна було покласти на спів чи то сольовий, а чи гуртовий, а чи то двоєспів (дует)» [5, с. 12].

Остання зустріч двох майстрів української культури відбулася, між в травні 1911 року, напередодні від'їзду Лесі Українки до Кутаїсі. Втім, новина про раптову смерть Миколи Лисенка застала поетесу вже в Одесі перед її подорожжю до Єгипту. Леся писала до подруги Людмили Старицької-Черняхівської: «... З Миколою Віталійовичем зв'язані в мене спогади найдорожчих молодих літ, в його хаті стільки незабутнього пережито! Старицький, Лисенко – сі ймення для інших належать тільки для літератури і хисту, а для мене вони вічно викликатимуть живі образи, як імення близьких і рідних людей, що, властиво, ніколи не вмирають, поки живе наша свідомість. Не знаю, чи буде хто з молодшого покоління згадувати коли про мене з таким почуттям, як я тепер згадую про Миколу Віталійовича і Михайла Петровича (я все їх бачу тепер поруч!). Але я б хотіла на те заслужити. Не трапилось мені провести вкупі з громадою до вічного

дому Ваших рідних, і тим, певне, я не раз бачу їх живими, як завжди бачу свого татка і Мишу, і ніяк не хоче душа моя вірити в те, чого і перо уперто не хоче написати, ніколи... Але ж я плачу тепер, значить, вірю?...» [4, с. 424–425].

Література

1. Gustav Karpeles. Heinrich Heine und seine Zeitgenossen. Severus Verlag, 2014. 352 с.
2. Каркина С. В. Интерпретация литературно-поэтического текста в музыкальном произведении: учебное пособие для студентов средних и высших учебных заведений музыкально-педагогических специальностей, преподавателей музыки. Казань К(П)ФУ, 2011. 52 с.
3. Леся Українка. Зібрання творів: 12 т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 10. С. 157–158.
4. Леся Українка. Зібрання творів: 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12. С. 424–425.
5. Скорульська Р. М. Лисенко і Леся Українка. Київ: *Музика*, 2013. № 4. С. 12.
6. Скорульська Р. М., Чуева М. Микола Лисенко. Дні і роки. Київ: Музична Україна, 2015. Т. I (1842–1092). 744 с.
7. Яросевич Л. В. Микола Лисенко і Галичина. Львів: Музика Галичини *Musica Galiciana*, 1999.
8. Яросевич Л. В. Музика у творчості Лесі Українки. Львів: Наукові записки Львівської державної консерваторії ім. М. Лисенка, 1957.
9. Яросевич Л. В. Микола Лисенко і Михайло Старицький. Київ: Українське музикознавство. 1992. Вип. 27.

References

1. Gustav Karpeles, (2014). Heinrich Heine und seine Zeitgenossen. Severus Verlag [in German].
2. Karkyna, S. V. (2011) *Ynterpretatsyya lyteraturno-poétycheskoho teksta v muzykal'nom proyzedenny: uchebnoe posobyе dlya studentov srednykh y vysshyykh uchebnykh zavedeny muzykal'no-pedahohycheskykh spetsyal'nostey, prepodavateley muzyky*. [Interpretation of literary and poetic text in a musical work: a textbook for students of secondary and higher educational institutions of music and pedagogical specialties, music teachers]. Kazan' K(P)FU, [in Russian].
3. Lesya Ukrayinka, (1978). *Zibrannya tvoriv* [Collection of works] (Vols. 1–12; Vol 10). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
4. Lesya Ukrayinka, (1979). *Zibrannya tvoriv* [Collection of works]. Kyiv: Naukova dumka, (Vols. 1–12; Vol 12). [in Ukrainian].
5. Skorul's'ka, R. M. (2013). *Lysenko i Lesya Ukrayinka* [Lysenko and Lesya Ukrainka]. Kyiv: *Muzyka – Music*, 4. 12 [in Ukrainian].
6. Skorul's'ka, R. M. (2015). Лисенко і Леся Українка *Chuyeva M. Mykola Lysenko Dni i roky* [Chueva M. Mykola Lysenko. Days and years]. Vol. I (1842–1092). Kyiv: «Muzychna Ukrayina». 744 s. [in Ukrainian].

7. Yarosevych, L. V. (1999). *Mykola Lysenko I Halychyna* [Mykola Lysenko I Galicia]. L'viv: Muzyka Halychyny Musica Galiciana [in Ukrainian].

8. Yarosevych L. V. (1957). *Muzyka u tvorchosti Lesi Ukrayinky* [Music in the works of Lesya Ukrainka]. L'viv: Naukovi zapysky L'vivskoyi derzhavnoyi konservatoriyi im. M. Lysenka.

9. Yarosevych, L. V. (1992). *Mykola Lysenko i Mykhaylo Staryts'kyy* [Mykola Lysenko and Mykhailo Starytsky]. Kyiv: Ukrayins'ke muzykoznavstvo. Vol. 27. [in Ukrainian].

Lysenko L. V.

PhD, Candidate of Cultural Studies,
Associate Professor of Language Department
National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky

Musical and poetic dialogue of Mykola Lysenko and Lesia Ukrainka.

The article illustrates how unfolded the musical-poetic dialogue of two iconic personalities in the musical and poetic artistic dimension of Ukraine, namely the founder of Ukrainian classical music, composer, pianist, conductor and public figure Mykola Lysenko and prominent writer, screenwriter, translator, public figure Lesya Ukrainian women. It also analyzes the common features of music and poetry, namely: sound, rhythm, dynamics, melody, they are designed to influence emotions and thought. Poem is also music, only expressed in words, and it requires the same musical hearing, a sense of harmony, rhythm, size, considered the process of creating musical works based on poetic text. The article pays special attention to the interpersonal relations of the two Ukrainian classics and traces their influence on their creative work. It is shown how the cooperation within the literary circle of Ukrainian youth «Pleiades», which gathered in the house of M. Lysenko, and the translation of poetry by Heine Lesya Ukrainka and the composer turned into a collection of solo songs, which are still in the curricula of vocal departments and higher music schools. It was found that the official beginning of creative cooperation can be considered the beginning of 1888, when at the request of M. Lysenko quite young Lesya Ukrainka wrote a text for a mixed choir called «Mourning March» on the 27th anniversary of Taras Shevchenko's death. It is shown that one of the most important missions in the cooperation of Mykola Lysenko and Lesia Ukrainka is not only the creation of new arias, but also the preservation of folk songs. The composer recreated at least three dozen authentic folk works from the voice of Lesya Ukrainka and her notebooks. Extremely interesting is the fact that the poetess herself was a good pianist, a student of M. Lysenko's first wife Olga O'Connor.

Key words: Mykola Lysenko, Lesya Ukrainka, solo songs, aria, poetry, Pleiades.